

УДК 343

Т.І. Ковальова

THE GENESIS OF THE LAW ON CRIMINAL RESPONSIBILITY IN THE SPACE IN THE SEVENTH STAGE OF THE DEVELOPMENT OF SOCIETY AND LEGISLATION ON THE TERRITORY OF UKRAINE

Т.І. Ковальова

*здобувач кафедри кримінального права,
кримінології та кримінального процесуального права
ВНЗ «Національна академія управління»*

ГЕНЕЗА ДІЇ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРОСТОРІ В СЬОМОМУ ПЕРІОДІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВНОСТІ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Враховуючи те, що чинне законодавство про кримінальну відповідальність і, зокрема, дія закону про кримінальну відповідальність у просторі, яке є продуктом владних потреб і панівних теоретичних концепцій у певний проміжок часу, а також і те, що питання які ми досліджуємо відрізняються як в різних державах так і своєю дією в різний часовий період. Тому цей аспект проблеми малодосліджений і потребує детального аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою, що нас цікавить займалися такі вчені, як: А.Г. Князев, Р.Р. Хаснутдінов, В.С. Буняк, В.К. Матвійчук та ін. Проте їх роботи стосувалися лише окремих періодів чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі, а деякі праці стосувалися цього питання на теренах інших держав. Тому є нагальна потреба в досліджуванні сьомого періоду дії закону про кримінальну відповідальність у просторі.

Мета статті полягає у з'ясуванні генези дії закону про кримінальну відповідальність у просторі в сьомому періоді розвитку суспільства і державності на теренах України.

Основні результати дослідження. Сьомий період розвитку суспільства і державності на теренах України охоплює початок ХХ ст. – по 1991 рік (для кримінально-правової охорони суспільних відносин – це п'ятий період) і має назву «Україна в радянський період» [1, с.45]. У результаті жовтневого перевороту 1917 року впала Російська імперія і була створена Радянська держава. Її створення супроводжувалося і створенням нових нормативних актів, в тому числі і кримінального законодавства.

Декрет РНК РСФСР від 24 листопада 1917 року «Про суд» зобов'язував суди вирішувати справи від імені Російської Республіки і керуватися в своїх рішеннях і вироках законами скинутих урядів лише постільки, по скільки такі не протирічили революційній совісті і революційній правосвідомості (застосування старих законів оговорювалося певними умовами, зокрема, ці закони не повинні: бути відмінені революцією; суперечити декретам Радянської влади, революційній совісті і революційній правосвідомості) [2, с.16-17]. 30 січня 1918 року РНК прийняла декрет «Про суд» № 2, який також надав судам право посилалися на всі старі закони, оскільки вони не були відмінені новою владою [2, с.57]. Проте 20 липня 1918 р. РНК прийняла декрет «Про суд» № 3, яким було заборонено застосування старих законів [4]. Слід звернути увагу на те, що в цей час дія закону про кримінальну відповідальність у просторі на теренах нашої держави відбувалося на основі територіального принципу, принципу громадянства та дипломатичного імунітету. Важливо звернути увагу на те, що в радянській період уперше норми, що регламентували дію закону про кримінальну відповідальність у просторі, були закріплені в Керівних началах кримінального права РСФСР 1919 р. [5]. Керівні начала з кримінального права РСФСР встановлювали: кримінальне право РСФСР діє на всьому просторі республіки як у відношенні її громадян, так й іноземців, які вчинили злочини на її території (ст. 27) [5].

Подібно до кримінального законодавства Росії – кримінальне законодавство України, безумовно розповсюджує свою дію в межах також всієї території держави на всі злочини, стосовно громадян України так і відносно іноземців, якщо останні за своїм дипломатичним положенням не користувалися правом екстериторіальності. В КК УСРР 1922 року правила дії закону про кримінальну відповідальність у просторі закріплювалися в статтях гл. 1 «Межі дії Кримінального кодексу» [6]. Основним принципом дії закону про кримінальну відповідальність у просторі був територіальний, у відповідності з яким громадяни СРР та іноземці за вчинення злочину в межах нашої Республіки відповідали за нормами цього кодексу (ст. 1). Територіальний принцип дії закону про кримінальну відповідальність у просторі передбачав виключення: іноземці не підлягали кримінальній відповідальності за нормами КК УСРР 1922 року у випадку поширення на них права екстериторіальності (ст. 1) [6]. Правом екстериторіальності володіли іноземці, які мали дипломатичний статус [6]. У цьому контексті слід звернути увагу на те, що перший КК УСРР 1922 р. закріплював реальний принцип (принцип безпеки) дії кримінально-правових норм у просторі, тобто цей Кодекс 1922 року поширювався на громадян УСРР в тому випадку, коли злочинні діяння були вчинені ними й за межами Республіки, а також і на прибувших в Україну іноземців, які вчинили за її межами злочини проти державної влади і військової могутності цієї Республіки [6]. КК УСРР 1922 року в розповсюдженні дії закону про кримінальну відповідальність на злочини, вчинені за межами території держави, обмежувалися, в основному, принципом громадянства УСРР (оскільки у 1922–1935 роках діяв інститут громадянства союзних республік). Важливо звернути увагу на те, що КК УСРР 1922 р. не врегульовував питання щодо осіб, які вчинили зло-

чини за межами УРСР і вже були притягнуті до кримінальної відповідальності та відбували покарання в іншій державі [6]. Крім того, у випадку вчинення громадянами УСРР злочину в інших державах, а також відбуття покарання за їх вчинення в тих державах, то СРСР не визнавала вироків іноземних держав стосовно наших громадян і не враховувала раніше відбуті покарання за той самий злочин. Слід акцентувати увагу на тому, що під час дії першого КК УСРР застосовувались норми про видачу злочинця, а також про надання політичного притулку іноземним громадянам, які переслідувалися у своїй державі за злочини політичного і релігійного характеру. Можна погодитися з думкою Г.В. Шведова, що норми про відповідальність іноземців по цьому КК УСРР розроблялися у той період, коли міжнародні відносини Радянської держави з оточуючим її світом були ще зовсім не врегульованими [7, с. 161]. Тому в подальшому, по мірі нагромадження міжнародної договірно-правової практики, формула відповідальності іноземців за злочини, вчинені за межами УСРР набувала уточнень.

«Основные начала уголовного законодательства СССР и союзных республик 1924 г.», визначали в ч. 1 ст. 1, що всі особи, які знаходилися на території Союзу РСР, крім тих, які користувалися правом екстериторіальності, іноземні громадяни, за вчинення злочинів на території СРСР підлягали відповідальності за законами місця вчинення злочину [8]. У послідоючих частинах ст. 1 Основних начал йшлося про дію радянських кримінальних законів у відношенні передбачених ними злочинів, вчинених радянськими громадянами за кордоном (ч. 2), і про те, що питання про кримінальну відповідальність іноземних громадян, які користувалися правом екстериторіальності, вирішувалися дипломатичним шляхом (ч. 3) (тобто вирішувалися не за загальним правилом, а кожен раз такий випадок підлягав вирішенню дипломатичним шляхом) [8]. Ці положення Основних начал, в основному були сприйняті в КК УСРР 1927 р. Проте на відміну від Основних начал в КК УСРР стаття про дію закону про кримінальну відповідальність в просторі була побудована за принципом суб'єкта злочину, в залежності від того, чи був він громадянином УСРР, чи громадянином іншої союзної республіки або іноземним громадянином [9]. Наступний КК УСРР 1927 року уже не передбачав реального принципу (принцип безпеки) дії кримінально-правових норм у просторі на відміну від КК УСРР 1922 року.

В КК УСРР 1927 р. в статті 2 зазначається, що чинність КК поширюється на злочини, що їх заподіяли в межах УСРР як громадяни УСРР і інших союзних республік, так і чужоземці, коли вони не користувалися правом екстериторіальності. А також звертається увага на те, що справу про кримінальну відповідальність іноземних громадян, що мають право екстериторіальності, повинні були розв'язувати дипломатичним шляхом [9]. Це означало, що цей Кодекс розповсюджував свою дію в межах території всієї УСРР. Дія закону про кримінальну відповідальність у просторі розповсюджувалася на всі злочини, вчинені в межах території держави (республіки) як її громадянами, громадянами інших республік, так і іноземцями (чужоземцями) [9]. Стосовно іноземців дія цього Закону поширювалася, якщо останні не користувалися правом екс-

територіальності [9]. Право екстериторіальності виявлялось у невідсутності власників такого права судам за законами про кримінальну відповідальність місця вчинення злочину. Оскільки поняття «екстериторіальності» багато радянських вчених розуміли надто широко, а саме, що право екстериторіальності не тільки означало невідсутність органам держави, на території якої вчинено злочин, іноземця – дипломата, але й непоширення на нього кримінального закону. Цей погляд був підданий критиці М.Д. Дурмановим, і в подальшому стало визнаватися, що поширення кримінальної відповідальності на осіб, що користувалися правом екстериторіальності, не включає обов'язку таких осіб дотримуватися і поважати закони держави перебування, у тому числі й кримінального [10, с. 227-229]. Нам уявляється, що потрібно сфокусувати увагу на тому, що в цьому Кодексі застосовувався територіальний принцип як і в КК УСРР 1922 року. Крім того, слід зазначити, що як і в КК УСРР 1922 року, так і в цьому Кодексі дія закону про кримінальну відповідальність у просторі за злочини вчинені за межами території УСРР, обмежувалися, в основному, принципом громадянства. У ст. 3 цього Кодексу зазначалося, що його чинність поширюється на злочини, які заподіяли громадяни УСРР і інших союзних республік за кордоном, якщо їх затримують і віддадуть під суд або слідство за ці злочини на території УСРР [9]. Це підтверджує попереднє наше судження. Цей Кодекс як і КК УСРР 1922 року не містили приписів про екстрадицію осіб – громадян УСРР. Цим Кодексом не врегульовували питання щодо осіб, які вчинили злочини за межами УСРР, і вже були притягнуті до кримінальної відповідальності та відбули покарання в іншій державі чи союзній республіці. Це було викликано, на наш погляд тим, що у випадку інших держав, УСРР не визнавала їхніх вироків щодо громадян УСРР. Тому виникли підстави повторного притягнення осіб, раніше засуджених вироком іноземного суду, до кримінальної відповідальності на території УСРР за цим Кодексом та призначення їм покарання без врахування раніше відбутого покарання за той самий злочин. У той же час КК УСРР 1927 року взагалі не містив положень щодо екстериторіальності дії закону про кримінальну відповідальність у просторі стосовно захисту суспільних відносин від посягань іноземців із-за меж території УСРР. Питання стосовно конкуренції закону про кримінальну відповідальність у просторі різних республік відносилось до питань кримінального процесуального права та визначалось місце вчинення злочину, місцем ведення досудового розслідування.

Прийняті в 1958 році «Основы уголовного законодательства Союза РСР и союзных республик» містили дві статті (статті 4 і 5), в яких регламентувалася дія закону про кримінальну відповідальність у просторі [11]. Ч 1 ст. 4 Основ, встановлювала територіальний принцип дії загальносоюзних законів про кримінальну відповідальність і законів про кримінальну відповідальність союзних республік [11]. Вказівка ч. 1 ст. 4 Основ, «всі особи, які вчинили злочини на території СРСР, підлягають відповідальності по кримінальним законам у місці вчинення злочину», означала, що всі особи незалежно від громадянства або підданства, які вчинили злочини на території СРСР, підлягали відповідальності за загальносоюзними законами про кримінальну відповідаль-

ність або союзної республіки, діючими в місці вчинення злочину [11]. Тут важливо рахуватися з приписом «загальносоюзні закони», оскільки Основи під законами, що діяли у місці вчинення злочину, визначали як загальносоюзні кримінальні закони, маючи на увазі і те, які до включення в зміст КК діяли самостійно, так і КК союзної республіки, на території якої було вчинено злочин [10].

Поняття території СРСР визначалося головним чином нормами радянського державного права і нормами міжнародного права. Найважливіші положення, що відносилися до поняття території СРСР, були сформульовані у «Положенні про охорону державного кордону СРСР» від 5 серпня 1960 року [12], яке замінило «Положення про охорону державних кордонів Союзу РСР» від 15 червня 1927 р. [13]. Так, ст. 1. Положення 1960 р. давало визначення державного кордону СРСР наступним чином: «Державний кордон Союзу РСР є лінія, що визначає межі сухопутної і водної території Союзу РСР. Вертикальна поверхність, яка проходить по цій лінії, є кордоном повітряного простору і надр Союзу РСР» [12]. Виходячи з цього при застосуванні ст. 4 Основ і відповідних статей КК УСРР під територією Союзу РСР розуміли: сухопутну територію Союзу РСР; водну територію; повітряний простір СРСР; надра СРСР; невійськові кораблі під прапором СРСР при знаходженні їх у відкритому морі, а також цивільні літаки, які не знаходяться над територією іноземних держав; військові кораблі і військові літаки СРСР, де б вони не знаходилися [12].

Сухопутна територія Союзу РСР представляла собою сушу, включаючи острова, всередині лінії державного кордону Союзу РСР. Натомість до водної території Союзу РСР у відповідності до статей 1, 3, 4, 5 Положення належали внутрішні морські води, води внутрішніх басейнів, прибережні територіальні морські води [12]. Слід звернути увагу на те, що до внутрішніх морських вод належали: 1) води портів СРСР, обмежені з боку моря лінією, яка проходить через найбільш віддалені в сторону моря точки гідротехнічних та інших споруд портів; 2) води заток, бухт, губ, лиманів, береги яких повністю належать Союзу РСР, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря уперше утворюються один або декілька проходів, якщо ширина кожного із них перевищує 24 морських миль; 3) води заток, бухт, губ, лиманів, морів і протоків, що історично належать Союзу РСР. Важливо акцентувати увагу на те, що коли ріки і озера були пограничними з іншими державами, то вони розділялися пограничною лінією (ст. 5 Положення) [12]. До територіальних морських вод належали територіальні прибережні морські води шириною в 12 морських миль, які обчислювалися від лінії найбільшого відливу, як на материках, так і навколо островів, або від лінії зовнішньої межі внутрішніх морських вод (ст. 3) [12]. Лінія зовнішньої межі територіальних вод визнавалась державним кордоном СРСР на морі (в ст. 3 Положення детально роз'яснюється, як визначається кордон, якщо територіальні води СРСР межують з територіальними водами інших держав). Назване Положення дозволяє мирний прохід іноземних невійськових суден через територіальні води з метою пересічення їх без заходу у внутрішні морські води або з метою проходження у внутрішні морські води або виходу із внутрішніх морських вод у відкрите море й визначає правила

проходу (ст. 15) [12]. Тому вчинення злочину в територіальних прибережних водах, розглядалося як вчинення злочину на території СРСР. У цьому сенсі важливо розуміти, що відкрите море за межами внутрішніх морських вод і територіальних прибережних вод не знаходилися під суверенітетом якої-небудь держави.

Повітряним простором Союзу РСР як частиною його території був простір над сухопутною і водною територією Союзу РСР, у тому числі й над територіальними прибережними водами Союзу РСР. Кордоном повітряного простору була вертикальна поверхня, що проходить по лінії державного кордону. Згідно ст. 1 Повітряного кодексу 1961 р. державі належав повний і виключний суверенітет над повітряним простором [14]. Тому діяння, визнавалися злочинними і караними за Основами 1958 р., тоді коли були вчинені на території Союзу РСР і тягли кримінальну відповідальність за радянськими кримінальними законами. Згідно ст. 66 Повітряного кодексу СРСР на іноземні цивільні повітряні судна, на екіпаж і пасажирів при польотах у повітряному просторі Союзу РСР поширювалися закони і привила, що діяли в Союзі РСР, а відповідно й норми кримінального законодавства [14]. Отже можна зробити висновок, що в момент вльоту в межі СРСР будь-якого іноземного цивільного повітряного судна, виліту його з меж СРСР і польотів його над територією СРСР у відношенні осіб, що знаходилися на цьому повітряному судні, діяли радянські закони про кримінальну відповідальність, і злочини, вчинені у той час, розглядалися як вчинені на території СРСР.

Надрами Союзу РСР як частиною його території є простір під поверхнею сухопутної водної території, а тому кордоном надр Союзу РСР є вертикальна поверхня, що проходить по лінії державного кордону СРСР (ст. 1 Положення 1960 р.) [12]. Тому вчинення будь-яких суспільно-небезпечних дій в надрах СРСР повинні були розглядатися як злочини, вчинені на території СРСР.

Стосовно невійськових кораблів, що плавали у відкритому морі під прапором СРСР, як і невійськових літаків, що не знаходилися або не пролітали над територією іноземної держави, то слід акцентувати увагу на тому, що вони розглядалися у відповідності зі ст. 4 Основ 1958 року, як частина території СРСР. Коли злочин вчинявся, на такому кораблі, під час перебування його в іноземному порту, то злочин визнавався вчинений на території тієї держави, в порту якого знаходився корабель, а тому відповідальність радянських громадян за вчинений злочин у цьому випадку розглядалася за радянським законом про кримінальну відповідальність уже на підставі ст. 5 Основ [11]. Натомість, при вчиненні злочину на радянському кораблі під час перебування його в порту СРСР злочин вважався вчиненим на території тієї союзної республіки, де знаходився порт (ч. 1 ст. 4 Основ), безпосередня вказівка на це містилася в ст. 58 Кодексу торгового мореплавання, в якому зазначалося, що у випадку вчинення на судні під час стояння в порту СРСР діяння, передбаченого кримінальним законодавством союзної республіки, на території якої розміщений порт, капітан зобов'язаний передати особу, яка вчинила вказане діяння місце-

вій владі [11, 15]. Якщо злочин був вчинений на іноземному торговому судні в порту СРСР, він визнавався вчиненим на території СРСР (ст. 4 Основ) [11].

По відношенню до військових кораблів або шлюпок, що плавають під прапором СРСР, слід зазначити, що вони вважаються частиною території Союзу РСР як під час знаходження їх у відкритому морі, так і в територіальних водах іншої держави чи під час стоянки в іноземному порту (у відповідності з Корабельним статутом Військово-Морського Флоту СРСР військові кораблі СРСР та їх шлюпки підпорядковані виключно Уряду СРСР; вони недоторкані, де б вони не знаходилися, і жоден іноземний уряд не може втручатися в життя корабля СРСР (статті 1 та 2 Загальних положень)) [16, с. 6]. Територією СРСР визнавалися радянські військові літаки.

Важливо акцентувати увагу на тому, що території радянських посольств за кордоном не могли бути частиною території СРСР так само, як і територією іноземної держави не могли бути території їх посольств в СРСР, оскільки в жодному радянському нормативно-правовому акті вона не визнається такою [10, с. 207]. Проте, як сама будівля посольства, так і дипломатичний персонал користувалися дипломатичним імунітетом. Крім того, територія яку займали військові частини, що знаходилися за кордоном, не ставала частиною території СРСР, а навпаки, договори про дружбу і взаємну допомогу встановлювали, що навіть злочини, вчинені на території, де були розміщені радянські війська, підлягали, як правило, дії законів про кримінальну відповідальність даної країни, де вони дислокувалися.

Слід зазначити, що в радянських публікаціях тривалий час диспонувався питання про поширення дії закону про кримінальну відповідальність держави на військовополонених, які вчинили злочини до того як вони потрапили в полон. Після другої світової війни це питання знайшло своє вирішення. Так, військовополонені, що вчинили кримінально-каранні діяння (наприклад, вбивства, катування, розбій, зґвалтування, крадіжки і т.ін.) на території держави, до якої вони потрапили потім в полон, не користувалися імунітетом і повинні були нести відповідальність за кримінальними законами цієї держави (жодна конвенція і тоді і зараз не містить виключення для цих осіб за названі злочини) [17, с. 87-88].

Територіальний принцип дії радянських законів про кримінальну відповідальність у просторі поширювався і на дію їх меж окремих союзних республік, зокрема УСРР. Так, згідно приписів ст. 19 Конституції СРСР загальносоюзні закони про кримінальну відповідальність діяли однаково у всіх союзних республіках: «Все декреты, постановления и распоряжения, издаваемые Центральным Исполнительным Комитетом, обязательны к непосредственному исполнению на всей территории Союза Советских Социалистических Республик.» [18, с. 272]. Тому, на наш погляд, вірно стверджував М.Д. Шаргородський, що не потрібно було видавати яких-небудь актів вищих органів влади союзних республік про введення в дію загальносоюзних законів на території республіки або підтвердження з їх сторони дії загальносоюзних законів [19, с. 215]. Це свідчить про те, що в КК союзних республік, містилося лише положення, що конкретизували характерні дії загальносоюзних законів

[19, с. 216]. Проте слід погодитися з думкою, що існує в юридичній літературі, коли приписи ст. 19 Конституції СРСР, та закони СРСР мають однакову силу на території всіх союзних республік, не відносилися до загальносоюзних законів, в яких були визначені обмежувальні межі їх дії у просторі [10, с. 210]. Нам уявляється, що слід звернути увагу на те, що статті КК союзних республік про дію загальносоюзних законів і кримінальних кодексів у відношенні діянь, вчинених на території республіки, сформульовані не однаково, наприклад, у ст. 3 КК УСРР 1927 р. не згадується про загальносоюзні закони. Так, дія КК УСРР у відношенні злочинів, учинених на радянських судах у відкритому морі, відрізнялася певними особливостями, оскільки злочин, вчинений на радянському кораблі у відкритому морі, підлягав кримінальній відповідальності за законами тієї союзної республіки, де прописане це судно (ст. 58 Кодексу торгового мореплавання 1929 року, яка вимагає, що у випадку вчинення на судні якогонебудь діяння, передбаченого Кримінальним кодексом союзної республіки, на території якої розміщений порт приписки судна, то капітан мав прийняти міри з метою перешкоджання особі, яка вчинила злочин, ухилитися від відповідальності і забезпечити розслідування і розгляд його справи) [15]. Натомість щодо злочинів, вчинених на військових судах, відповідні вказівки містилися в циркулярі Військової колегії Верховного Суду СРСР, затвердженому пленумом Верховного Суду СРСР від 29 квітня 1929 року «Про застосування військовими трибуналами КК і КПК союзних республік при вчиненні особами плаваючого складу союзного флоту злочинів під час знаходження на морі» [20, с. 77]. Відповідно до цього циркуляру при вчиненні особою плаваючого складу злочинного діяння під час знаходження судна в морі застосовувалися норми КК тієї союзної республіки, до порту якої приписано таке судно, при вчиненні особами того ж складу або особовим складом стаціонарних частин флоту злочинних діянь на суші або у порту під час стоянки судна застосовувалися норми КК і КПК тієї союзної республіки, на території якої вчинені ці діяння [20, с. 77].

Надто важливим було при вирішенні в конкретних випадках питання щодо дії закону про кримінальну відповідальність, особливо при вирішенні проблеми про те, чи вчинене діяння на території Союзу РСР або за кордоном і чи вчинене на території даної або іншої союзної республіки, а отже правильне визначення місця вчинення злочину у цьому випадку мало ключове значення. У цьому сенсі слід сприйняти позицію вчених і, зокрема, М.Д. Дурманова, які наполягали на тому, що по відношенню до злочинів, для складу яких достатньо лише вчинення суспільно-небезпечного діяння (дії або бездіяльності) і не обов'язкове настання суспільно-небезпечних наслідків, місцем вчинення злочину слід було вважати те місце, де вчинені ці дії або бездіяльність, або місце де закінчилося їх вчинення [10, с. 217-218]. Натомість для злочинів, склади яких включають настання суспільно-небезпечних наслідків (убивство, нанесення тілесних ушкоджень і т.ін.), місцем вчинення, як правило, слід було вважати місце, де настали ці наслідки (наприклад, якщо в потягу був підсипаний в чай яд потерпілому, а він помер на території іншої союзної республіки, то місцем вчинення злочину слід було вважати територію тієї республіки, де

настала смерть) [10, с. 218]. Ця позиція знайшла підтвердження і у постанові Пленуму Верховного Суду СРСР, який роз'яснював ст. 13 Основ кримінального судочинства в тому розумінні, що під місцем вчинення привласнення або розтрати майна потрібно було розуміти місцезнаходження потерпілого від злочину, майна або особи (отже, вирішальне значення при визначенні місця вчинення злочину надавалося місцю, де настали суспільно-небезпечні наслідки) [21, с. 85].

На наш погляд, обґрунтованим є твердження М. Д. Дурманова про те, що якщо умисна дія або бездіяльність були вчинені на території СРСР, а суспільно-небезпечні наслідки настали або повинні були настати за кордоном СРСР або суспільно-небезпечні дії частково вчинені в СРСР, а частково за кордоном, то діяння потрібно було визнати вчиненим на території СРСР [10, с. 219].

Отже із зазначеного вище можна зробити висновок, що за радянським законом про кримінальну відповідальність у просторі каралися готування та замах на вчинення злочину на території СРСР, оскільки означало, що в зазначених випадках вважалося, що вони реально вчинялися в межах Радянського Союзу і тому всі діяння підлягають дії ч. 1 ст. 4 Основ. Натомість, з іншого боку, якщо готування до злочину було вчинено за кордоном, але виконання злочину починалося або продовжалося, або ж повинно було б за умислом винного початися в СРСР, чи дії по вчиненню злочину були вчинені за кордоном, але суспільно-небезпечні наслідки настали, або за умислом винного повинні були настати в СРСР, злочин слід було вважати вчиненим на теренах СРСР (наприклад, коли на території іноземної держави у потяг, що прямує в СРСР, була закладена міна уповільненої дії, вибух якої, за задумом злочинця, мав відбутися на території СРСР) [22, с. 179].

Стосовно злочинів вчинених у співучасті, на наш погляд, є сприйнятливою позиція тих авторів, які вважають, що в цьому випадку слід було виходити з того, що місцем вчинення злочину, за загальним правилом, мало бути те місце, де виконавцем був вчинений злочин або вчинено ним замах на злочин [10, с. 220; 19, с. 58; 23, с. 103-109]. Важливо зосередити увагу на тому, що коли дії організаторів, підбурювачів, пособників вчинялися на теренах СРСР, а дії виконавців тих самих злочинів або за замислом злочинців повинні були бути вчиненими за межами СРСР, то всі співучасники, включаючи виконавців, у відповідності зі статтями 4 і 17 Основ розглядалися як вчинені на території СРСР [10, с. 220]. У той же час, коли злочин був учинений або за умислом співучасників повинен був здійснитися на території СРСР, то дії всіх співучасників цього злочину, хоча б і які були вчинені за межами СРСР – потрібно було вважати вчиненими на території СРСР і такими, що підпадають під дію радянських законів про кримінальну відповідальність (прикладом такої кваліфікації була кваліфікація у справі американського пілота Френсіса Г. Пауерса 19 серпня 1960 р.) де зазначалося, що «...якщо розцінювати всі ці обставини у відповідності з вчиненням про співучасть, то слід було б розглядати в якості співучасників Пауерса тих, хто був організатором і натхненником цього злочину, а також тих, хто в ролі пособників явно сприяв вчиненню злочину, надан-

ням засобів і усуненням перешкод» [24, с. 154]. У той же час по відношенню до місця вчинення триваючих і продовжуваних злочинів або вчинення злочинів у виді промислу існували певні особливості. Так, є загально визнаним, що триваючі злочини характеризувалися безперервним здійсненням протягом відомого відрізка часу складу певного злочину на стадії закінченого злочину. Таке розуміння триваючого злочину підтверджувалося у постановках Пленуму Верховного Суду СРСР від 4 березня 1929 р. і 14 березня 1963 р., але не зазначалося, що триваючий злочин безпосередньо вчинявся на стадії закінченого злочину [25, с. 189]. Тому слід погодитися з думкою, що місцем вчинення тривалого злочину було будь-яке місце, де протягом якогось часу відбувався цей злочин [10, с. 223]. Слід звернути увагу на те, що в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 14 березня 1963 р. було уточнено поняття продовжуваного злочину, зокрема, що це злочин, який складався із ряду поточних злочинних дій спрямованих до загальної мети, які в своїй сукупності становили єдиний злочин [25, с. 189]. Те, що продовжуваний злочин – це єдиний злочин знайшло підтвердження у постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 31 березня 1961 р. «Про судову практику у справах про розкрадання державного і громадського майна» [25, с. 241-243]. Отже, слід погодитися з думкою, яка існувала в юридичній літературі, що навіть тоді, коли окремі акти продовжуваного злочину були вчинені в декількох союзних республіках, то в цілому вважалося, що було вчинено один злочин і місцем його вчинення була будь-яка з цих республік [10, с. 225]. Так само вирішувалося питання стосовно місця вчинення злочину у виді промислу [10, с. 225].

Питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які згідно з діючим законам і міжнародним договорам не були підсудні по кримінальним справам радянським судам, у випадку вчинення цими особами злочину на території СРСР мали вирішуватися дипломатичним шляхом (ч. 2 ст. 4 Основ) [11]. Це єдине вилучення із територіального принципу дії радянських законів про кримінальну відповідальність радянське законодавство робило на засадах взаємності для голів і членів дипломатичного персоналу, дипломатичних представництв іноземних держав в СРСР та інших іноземців, які не підсудні за кримінальними справами радянським судовим органам у силу міжнародних договорів, в яких брав участь СРСР. Слід акцентувати увагу на тому, що діючі раніше КК УСРР 1922 та КК УСРР 1927 років мали приписи в яких йшлося не про осіб, і не підсудних за кримінальними справами радянським судовим органам, а про осіб які користувалися екстериторіальністю. Це свідчить, що кримінальне законодавство 1958 року відмовилося від терміну «екстериторіальність», оскільки ним не користувалася наука міжнародного права [22, с. 238]. Термін «екстериторіальність» (у перекладі «внеземельність») в юридичній науці з'явився в середині XVIII ст., і він означав не тільки непідсудність судовим органам держави на території якої вчинено злочин [22, с. 229]. Він виражав юридичну фікцію, згідно якої певні частини території держави – будинки іноземних посольств, місій або їх транспортні засоби, а також певні особи, перш за все дипломатичні представники іноземних держав, визнавалися такими, що не

знаходилися на території держави, де вони реально знаходилися, а юридично вважалися такими, чиє посольство розміщувалося в цій будівлі або якої країни представниками вони були [22, с. 230]. Ця юридична фікція означала, що правопорушення, які мали місце на екстериторіальних частинах території, або злочини, вчинені екстериторіальними особами, повинні були, в принципі, визнаватися вчиненими на території держави, яке відкрило посольство (тобто діяння, які були вчинені в межах таких місць або екстериторіальними особами, повинні були розглядатися судовими органами не тієї держави, де вони були вчинені, а тієї держави, яке відкрило посольство або представником якої країни була людина, що вчинила злочин) [22, с. 230]. Проте у другій половині XIX ст. і в XX ст. поняття екстериторіальності у сфері кримінального права стало в значній мірі означати тільки непідсудність судам країни, де дана особа користується екстериторіальністю [22, с. 230]. У подальшому злочини, які були вчинені у приміщеннях іноземних посольств особами, що не користувалися екстериторіальністю, за загальним правилом, підлягали юрисдикції кримінальних судів держав в межах яких було вчинено злочин [22, с. 231].

В юридичній літературі використовуються терміни як дипломатичний імунітет або дипломатична недоторканість. Коло осіб, які користувалися дипломатичним імунітетом, і зміст імунітету були визначені уже в декреті РНК РСФСР від 30 червня 1921 р.. В декреті зазначалося про право «непідсудності», як не підпадання таких осіб судовим установами за кримінальними і цивільними справами (п. «в» ст. 2) [26; 27, с. 12-13]. Постановою ЦВК і РНК СРСР 14 січня 1927 р. було затверджено «Положення про дипломатичні і консульські представництва іноземних держав на території Союзу Радянських Соціалістичних Республік», де зазначалося, що дипломатичними представниками іноземних держав на території Союзу РСР визнавалися представники цих держав, акредитовані при ЦВК Союзу РСР або при Народному Комісаріаті по Іноземним справам [28]. Згідно ст. 2 цього положення дипломатичним представникам і членам дипломатичних представництв, а саме радникам (у тому числі торговим), першим, другим і третім секретарям і аташе (у тому числі торговим, фінансовим, військовим і морським) надаються на засадах взаємності, всі права і переваги, присвоєні їх становищу, згідно норм міжнародного права. Так, зокрема, дипломатичні представники і члени згаданих вище дипломатичних представництв: «а) користуються особистою недоторканістю, в силу якої вони не можуть бути піддані арешту або затримані в адміністративному порядку; б) не підлягають юрисдикції судових установ Союзу РСР і союзних республік у кримінальних справах за виключенням тих випадків, коли на це є згода уряду належної іноземної держави... вони рівним чином, не зобов'язані давати показання свідка у судових справах, а у випадку згоди давати такі показання, не зобов'язані для цього з'являтися до суду;...» [28]. Крім того права і переваги, передбачені ст. 2 цього Положення, поширювалося на подружжя і неповнолітніх дітей, перерахованих осіб. У відповідності зі ст. 4 Положення, приміщення які займалися дипломатичними представниками, а рівно приміщення, в яких проживали особи вказані в ст. 2, і їх сім'ї, були недоторканими. Дипломатичні кур'єри, які провозили дипломатичну кореспонден-

цію в адрес дипломатичних представництв іноземних держав на території Союзу РСР або дипломатичну пошту відправлену останніми в адрес міністерства іноземних справ відповідної належної їм держави, або дипломатичних представництв своєї держав у третіх країнах, а рівно дипломатичні кур'єр іноземних держав, що знаходились з СРСР у дипломатичних відносинах, які везли дипломатичну пошту транзитом через територію СРСР, користувалися дипломатичною недоторканістю (вони не могли бути піддані арешту або затриманню в адміністративному та судовому порядку ці переваги дипломатичним кур'єрам надавалися лише на засадах взаємності). Згідно ст. 11 Положення консульські представники іноземних держав користувалися на засадах взаємності правами і перевагами [28]. Дипломатичним імунітетом користувалися керівники посольств і місій.

Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік істотно розвинули і конкретизували норми КК УСРР 1922 р. та Основних начал 1924 р. стосовно дії радянських законів у відношенні злочинів, вчинених за кордоном. Дія радянських кримінальних законів у відношенні злочинів, які були вчинені громадянами СРСР за кордоном, визначалися частинами 1 та 3 ст. 5 Основ. Зміст ч. 1 ст. 5 Основ конкретизувався в ч. 1 ст. 3 КК УСРР 1927 р.. Так ч. 1 ст. 5 Основ свідчила, що громадяни СРСР, які вчинили злочини за кордоном, підлягали кримінальній відповідальності за законами, які діяли в союзній республіці, на території якої вони були притягнуті до кримінальної відповідальності або були піддані суду [11]. Тут йдеться, звичайно про діяння, які були злочинами по радянському закону про кримінальну відповідальність (не мало значення чи визнавалися, чи не визнавалися ці діяння злочинами у тій державі, де вони були вчинені). Тобто за змістом ч. 1 ст. 5 Основ 1958 р., якщо у справі проводилося попереднє розслідування, то за загальним правилом, діяння кваліфікувалися за нормами КК тієї союзної республік, де проводилося і закінчувалося розслідування, чи особа піддавалася суду. Приписи Основ вирішували питання за яким з кодексів союзних республік винна особа підлягала кримінальній відповідальності, виходячи з принципу рівноправності всіх союзних республік і однакової значимості їх кримінальних кодексів [11].

Важливо акцентувати увагу на тому, що Основи 1958 р. включали нові положення до ч. 3 ст. 5, які були відсутні у раніше діючих законах про кримінальну відповідальність, а саме «якщо названі особи за вчинений злочин понесли покарання за кордоном, то суд мав право відповідно пом'якшити призначене їм покарання або повністю звільнити винного від відбування покарання» [11]. Основи 1958 р., а також КК УСРР 1927 р., уперше передбачали порядок кримінальної відповідальності осіб без громадянства і про дію стосовно них радянських законів про кримінальну відповідальність, а саме ч. 2 ст. 5 свідчила, що на тих же підставах несли відповідальність особи без громадянства, які знаходилися в СРСР і вчинили злочини за межами СРСР [11]. Тобто згідно з ч. 2 ст. 5 Основ особи без громадянства, які знаходилися на території СРСР, якщо вони за кордоном вчинили діяння, передбачене радянським законом про кримінальну відповідальність, підлягали кримінальній відповідальності за законами, які діяли у тій союзній республіці, де вони були притягнуті до кри-

мінальної відповідальності або були піддані суду. Згідно ч. 3 ст. 5 Основ особи без громадянства, які вчинили злочини за кордоном і відбули там покарання, покарання їм могло бути пом'якшено радянським судом або вони могли бути звільнені від нього з врахуванням цієї обставини [11].

У відповідності з ч. 4 ст. 5 Основ іноземці за злочини, які вони вчинили за межами СРСР, підлягали відповідальності за радянськими законами про кримінальну відповідальність у випадках передбачених міжнародними угодами [11].

Так, ст. 4 цього нормативно-правового акта визначала: «Дія кримінальних законів Союзу РСР і союзних республік у відношення діянь, вчинених на території СРСР, що всі особи, які вчинили злочини на території СРСР, підлягають відповідальності за кримінальними законами, що діють у місці вчинення злочину» [11]. Натомість ст. 5 Основ установлювала межі дії закону про кримінальну відповідальність Союзу РСР і союзних республік у відношенні діянь, вчинених за межами СРСР. У відповідності з цією статтею, громадяни СРСР, які вчинили злочини за кордоном, підлягали кримінальній відповідальності за законами про кримінальну відповідальність, що діяли в союзній республіці, на території якої вони притягнуті до кримінальної відповідальності або піддані суду [10]. Це означає, що загальносоюзні закони про кримінальну відповідальність діяли на території всієї радянської держави, а кримінальні закони союзної республіки – на території відповідної республіки. За злочини, вчинені на території УРСР, особа несе кримінальну відповідальність по законам УРСР незалежно від того де вона була затримана або піддана суду, являлась чи вона громадянином СРСР, іноземним громадянином (за виключенням осіб, які користувалися правом дипломатичної недоторканості) або особою без громадянства. На таких же підставах несли відповідальність особи без громадянства, що знаходилися в СРСР, які вчинили злочини за межами СРСР [11]. Якщо названі особи за вчинені злочини понесли покарання за кордоном, то суд міг відповідно пом'якшити призначене їм покарання або повністю звільнити винного від відбування покарання [11]. У той же час, іноземні громадяни, які вчинили злочини, за межами СРСР, підлягали відповідальності за радянським кримінальним законом у випадках, передбачених міжнародними договорами [11].

Необхідно ще раз акцентувати увагу на тому, що в КК Української РСР 1960 року законодавець відмовився від використання терміна «екстериторіальність». Базовим принципом дії закону про кримінальну відповідальність у просторі залишився територіальний. Згідно ч. 1 ст. 4 цього Кодексу, всі особи, які вчинили злочини на території Української РСР, підлягали відповідальності на підставі цього Кодексу [11, с. 4]. Зберегло своє значення виключення з цього територіального принципу. Так згідно ч. 2 ст. 4 КК питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які відповідно до чинних законів і міжнародних угод не були підсудні в кримінальних справах радянським судовим установам, в разі вчинення цими особами злочину на території Української РСР, вирішувалося дипломатичним шляхом [11, с. 4].

Зазначені правові приписи показують, що виключеннями із територіального принципу дії закону про кримінальну відповідальність у просторі в зазначений період були не тільки принцип дипломатичної недоторканості, але й інші правила імунітетів, передбачені відповідними договорами і міжнародними конвенціями. Чинне українське кримінальне законодавство зберегло спадковість при закріпленні виключення із аналізованого нами територіального принципу, передбачивши, що питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які згідно з чинними законами і міжнародними угодами не підсудні в кримінальних справах радянським судовим установам на території Української РСР, вирішувалося дипломатичним шляхом [11, с. 4]. Натомість у ст. 5 цього ж Кодексу закріплювалися принципи персональний (активного громадянства) і універсальний. Персональний принцип проявлявся в тому, що громадяни СРСР, які вчинили злочини за межами СРСР, підлягали кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо вони притягувалися до кримінальної відповідальності або були віддані до суду на території Української РСР [11, с. 4]. У цій редакції приписи по принципу громадянства, передбачене ст. 5 КК УРСР і які діяли до 1996 р., не виключало правил про подвійну злочинність діяння і заборони подвійного засудження особи за один і той же злочин [12]. Статтею 61 Конституцією України 1996 р. визначено, що ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, а отже положення ч. 3 ст. 5 КК України визнано не конституційним. Ч. 3 ст. 5 носила характер гуманного принципу активного громадянства, в якому передбачалася можливість пом'якшення покарання або повного звільнення винної особи від відбування покарання, якщо така особа понесла покарання за злочин вчинений закордоном [11, с. 4–5].

У ч. 4 ст. 5 КК УРСР 1960 р. закріплювався універсальний принцип дії закону про кримінальну відповідальність у просторі. У відповідності з яким іноземні громадяни за злочини вчинені поза межами СРСР, підлягали кримінальній відповідальності за радянськими кримінальними законами у випадках передбачених міжнародними угодами [11, с. 5].

Поняття території СРСР визначалося нормами державного і міжнародного права. У той же час основні положення, що відносилися до поняття «територія СРСР», визначалася з 1982 року в Законі СРСР «Про державний кордон СРСР» від 24 листопада 1982 р. [29]. Ст. 1 названого закону проголошує, що «Державним кордоном СРСР є лінія, що проходить по цій лінії вертикальна поверхня, яка визначає межі території СРСР – суші, вод, надр, повітряного простору» [29]. Ст. 3 цього Закону проголошувала, що: «Державний кордон СРСР, якщо інше не передбачене міжнародними договорами СРСР, встановлюється: 1) на суші – за характерними точками і лініями рельєфу або явно видимими орієнтирами; 2) на морі – за зовнішніми межами територіальних вод (територіального моря) СРСР; 3) на суходождних річках – по середині головного рукава ріки (по тальвегу ріки), на озерах та інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи державного кордону СРСР до берегів озера або іншої водойми.

Державний кордон СРСР, що проходить по річці (струмку), озера або іншій водоймі, не переміщується як при зміні обрисів їх берегів або рівня води, так і при відхиленні русла ріки (струмка) в ту або іншу сторону;

4) на водосховищах гідровузлів і інших штучних водоймах – у відповідності з лінією державного кордону СРСР, що походила на місцевості до їх затоплення;

5) на залізничних і автодорожніх мостах, платинах і інших споруд, що проходять через пограничні ділянки суходонних і несудохідних рік (струмків), – посередині цих споруд або по їх технологічній осі, незалежно від проходження державного кордону СРСР на воді» [29]. Згідно зі ст. 4 цього Закону «Державний кордон СРСР на місцевості позначається ясно видимими пограничними знаками...» [29]. У відповідності до ст. 5 названого Закону «До територіальних вод (територіальному морю) СРСР відносяться прибережні морські води шириною 12 морських миль, що відраховуються від лінії найбільшого відливу як на материку, так і на островах, що належать СРСР, або від прямих вихідних ліній, що з'єднуються відповідні точка. Географічні координати цих точок затверджуються в порядку, що встановлюється Радою Міністрів СРСР.

В окремих випадках інша ширина територіальних вод (територіального моря) СРСР може встановлюватися міжнародними договорами СРСР, а при відсутності договорів – у відповідності із загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права» [29].

Стаття 6 цього Закону закріплювала, що «До внутрішніх вод СРСР відносяться: 1) морські води, розміщені в сторону берега від прямих висхідних ліній, прийнятих для підрахунку ширини територіальних вод (територіального моря) СРСР; 2) води портів СРСР, обмежені лінією, що проходить через найбільш віддалені в сторону моря точки гідротехнічних та інших споруд портів; 3) води заток, бухт, губ, лиманів, береги яких повністю належать СРСР, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де зі сторони моря вперше утворюється один або декілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морських миль; 4) води заток, бухт, губ і лиманів, морів і проток, що історично належать СРСР; 5) води рік, озер та інших водойм, береги яких належать СРСР» [29].

Поняття територія УРСР охоплювалося: 1) суша, море, ріки, озера та інші водойми, надра землі в межах кордонів Української РСР, а також повітряний простір над сухопутною і водною територією, у тому числі і над територіальними водами (територіальним морем) Української РСР; 2) військові кораблі, приписані до портів на території УРСР, що знаходились під прапором СРСР у відкритому морі, у територіальних водах або портах інших держав; 3) невійськові кораблі, приписані до портів на території УРСР, що знаходилися під прапором СРСР у відкритому морі; 4) повітряні судна авіації СРСР, приписані до аеропортів на території УРСР, що знаходилися за межами СРСР під впізнавальним знаком СРСР.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 6 лютого 1968 р. «Про континентальний шельф СРСР» [30], в якому відображені і конкретизовані норми Женевської конвенції «Про континентальний шельф» [31], встановле-

но, що СРСР здійснює суверенні права над континентальним шельфом СРСР, який прилягає до зовнішніх кордонів СРСР, з метою розвідки і розробки природних багатств шельфа (цим же Указом встановлена кримінальна відповідальність за порушення положень, що містилися в ньому) [30]. У Постанові Президії Верховної Ради СРСР від 13 серпня 1969 р. «Про застосування Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про континентальний шельф СРСР» [32] роз'яснено, що до відносин, які виникають у зв'язку з дослідженнями на континентальному шельфі СРСР, а також з розвідкою, розробкою і охороною природних багатств шельфу, застосовується законодавство СРСР і тієї союзної республіки, до території якої примикає континентальний шельф СРСР (правовий режим континентального шельфу не поширювався на самі води відкритого моря, під якими знаходився континентальний шельф) [32].

Злочин у формі приготування, замаху, виконання, підбурювання, пособництва, організаційної діяльності, визнавався вчиненим на території Української РСР у випадках: 1) коли він початий і закінчений на території УРСР; 2) коли він почався за межами УРСР, але закінчений на її території; 3) коли суспільно-небезпечні дії були початі або вчинені за межами УРСР, а закінчені чи злочинний наслідок настав на її території.

У випадках притягнення особи до кримінальної відповідальності за декілька самостійних злочинів, вчинених на території двох або більше союзних республік, кожен із цих злочинів повинен був кваліфікуватися по закону тієї союзної республіки, де він був учинений. Це підтверджувалося Пленумом Верховного Суду СРСР у постанові від 11 липня 1972 р. № 4 «Про судову практику у справах про розкрадання державного і суспільного майна», де зазначалося, що розкрадання, вчинене особою у різних союзних республіках, ні за одно з яких винна особа не була засуджена, повинні були кваліфікуватися за відповідними статтями КК тієї союзної республіки, де було вчинене кожна із крадіжок з врахуванням повторності цих діянь [33]. При вчиненні у двох і більше союзних республік декількох однорідних злочинів, передбачених загальносоюзним законом, відповідальності повинна наступати за законом тієї союзної республіки, на території якої вчинений останній злочин [34]. Особа, яка вчинила триваючий або продовжуваний злочин на території декількох союзних республік, підлягала відповідальності по КК УРСР, якщо такі злочини були закінчені або припинені на території УРСР.

Згідно з Положенням про дипломатичні і консульські представництва іноземних держав на території СРСР, затвердженого Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 травня 1966 р., зазначалося, що правом дипломатичної недоторканості в СРСР користувалися: 1) представники іноземних держав, члени парламентських і урядових делегацій, а також на підставі взаємності співробітники делегацій іноземних держав, які прибувають в СРСР для участі у міжнародних переговорах, міжнародних конференціях і нарадах або з іншими офіційними дорученнями; 2) члени сімей указаних осіб, які їх супроводжували, якщо члени сім'ї не були радянськими громадянами; 3) голова дипломатичного представництва і члени дипломатичного персоналу (радники, торгові представники, військові, військово-морські і військово-повітря-

ні аташе, другі і треті секретарі, аташе, секретарі архівісти, а також заступники торгових представників, помічники військових, військово-морських і військово-повітряних аташе); 4) члени сім'ї голови дипломатичного представництва, а також члени сімей дипломатичного персоналу представництва, якщо члени сім'ї проживають разом з названими особами і не є радянськими громадянами; 5) на підставі взаємності співробітники адміністративно-технічного персоналу дипломатичного представництва і такими, що мешкають з ними члени їх сімей не є радянськими громадянами або не проживають в СРСР постійно; 6) на підставі взаємності співробітники обслуговуючого персоналу дипломатичного представництва, які не є радянськими громадянами або не проживають в СРСР постійно, у відношенні дій, вчинених ними при виконанні службових обов'язків; 7) консульські службові особи, включаючи голову консульського представництва, у тому, що стосується їх службової діяльності. Проте ці особи можуть підлягати юрисдикції СРСР і союзних республік у випадку ясно вираженої згоди на те акредитуючої держави [35].

Особи названі у пункті 1, які слідували транзитом через територію СРСР для участі у міжнародних переговорах і нарадах або з іншими офіційними дорученнями, користувалися особистою недоторканістю та іншими імунітетами, які були необхідні для забезпечення їх проїзду (це відноситься і для осіб названих у п. 2) [35].

Голови дипломатичного представництва іноземної держави у третій державі, які слідували транзитом через територію СРСР, користувалися особистою недоторканістю та іншими імунітетами, які необхідні були для забезпечення їх проїзду (це положення відносилось також до членів їх сімей, які користувалися привілеями та імунітетами супроводжуваних указаних осіб, які слідували окремо, щоб приєднатися до них або повернутися у свою державу) [35]. Крім того, привілеї та імунітети, що надавалися міжнародним міжурядовими організаціями на території СРСР, представництвам іноземних держав при цих організаціях, а також їх службовим особам, визначалися відповідними міжнародними угодами, в яких брав участь СРСР (у тих випадках коли міжнародним договором, в якому брав участь СРСР, були встановлені інші правила, ніж ті, які містилися у Положенні про дипломатичні і консульські представництва іноземних держав на території Союзу РСР, застосовувалися правила міжнародного договору) [35]. У відповідності з встановленим у Радянському Союзі єдиним союзним громадянством (ст. 33 Конституції СРСР) кожен громадянин Української РСР являвся громадянином СРСР (ст. 31 Конституції УРСР) [36; 37]. Згідно зі ст. 3 Закону СРСР про громадянство СРСР від 1 грудня 1978 р., зазначалося, що громадянами СРСР були особи, які знаходилися у громадянстві СРСР на день вступу в силу вказаного Закону, а також особи, які набули радянське громадянство у відповідності з цим законом [38]. Громадянство СРСР згідно ст. 10 цього Закону набувалося: за народженням; внаслідок прийому до громадянства СРСР; за підставами передбаченими міжнародними договорами СРСР з іншими договорами; за іншими підставами, що були встановлені цим Законом [38].

Особами без громадянства, у відповідності зі ст. 9 Закону про громадянство СРСР, вважалися особи, які проживали на території СРСР, не були радянськими громадянами і не мали доказів своєї належності до громадянства іноземної держави [38]. Важливо акцентувати увагу на тому, що громадяни СРСР і особи без громадянства, які знаходилися у Радянському Союзі підлягали кримінальній відповідальності за вчинені ними злочини за кордоном по радянським законам, незалежно від того, чи були вони засуджені і чи відбули покарання за законами про кримінальну відповідальність тієї держави, де було ними вчинено злочин (при цьому радянський суд міг пом'якшити покарання або повністю звільнити їх від його відбування мотивуючи, що особа вже відбула його за кордоном) [11]. Відповідальність за злочини, вчинені громадянами СРСР і особами без громадянства за кордоном, наступала за ті діяння, які були злочинами за радянським законодавством про кримінальну відповідальність (такі особи несли відповідальність за КК УРСР у випадку притягнення до кримінальної відповідальності або були піддані суду на території УРСР) [39].

Члени екіпажів морських, річних і повітряних суден за злочини, вчинені за кордоном, підлягали відповідальності за КК УРСР, якщо судно було приписано до порту, що знаходився на території Української РСР.

У зв'язку з підписанням Радянським Союзом Конвенції «Про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання у державі, громадянами якої вони є» (19 травня 1978 р.), радянські громадяни, засуджені за вчинені ними злочини до позбавлення волі в іншій державі – учасниці цієї Конвенції і, які були передані для виконання вироків іноземних судів у СРСР, відбували покарання на підставі положень цієї Конвенції [40] і у відповідності з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 10 серпня 1979 р. «Про порядок виконання зобов'язань, що випливають для СРСР із Конвенції про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання в державі, громадянами якої вони є» [41]. На підставі ст. 11 Конвенції у відповідності зі ст. 12 названого Указу по відношенню до засудженого, якого було передано для відбування покарання у Радянському Союзі, наступали також правові наслідки засудження, які у відношенні осіб, засуджених у СРСР за вчинення такого ж діяння [32].

Стосовно відповідальності іноземних громадян за злочини, що були вчинені ними за межами СРСР, наступала за радянськими законами про кримінальну відповідальність у тих межах, які були визначені міжнародними договорами, які ратифікувала Радянська держава [35]. Натомість видача злочинців відносилася до сфери міжнародних відносин, які регулювалися відповідними угодами між державами (умови такої видачі визначалися самим договором). Разом з тим, слід мати на увазі, що згідно з ст. 38 Конституції Союзу РСР «СРСР надає право притулку іноземцям, яких переслідують за захист інтересів трудящих і справу миру, за участь у революційному і національно-визвольному русі, за прогресивну суспільно-політичну, наукову або іншу творчу діяльність» [36].

Питання видачі злочинців в УРСР вирішувалися на підставі двосторонніх угод про надання правової допомоги, укладених між соціалістичними дер-

жавами, а також багатосторонніми Конвенціями по боротьбі з окремими видами злочинів. У ст. 7 Закону про громадянство СРСР було передбачено, що громадянин СРСР не міг бути виданий іноземній державі, проте, якщо міжнародним договором, в якому бере участь СРСР, вказувалося в ст. 29 цього Закону, встановлювалися інші правила, ніж ті, які містилися в цьому Законі, то застосовувалися правила міжнародного договору [38].

На сучасному етапі розвитку законодавства проблема становлення законодавства про дію закону про кримінальну відповідальність у просторі має наступний вигляд:

1) «Стаття 6. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених на території України

1. Особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом.

2. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України.

3. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України.

4. Питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних справах судам України, в разі вчинення ними злочину на території України вирішується дипломатичним шляхом.»;

2) «Стаття 7. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених громадянами України або особами без громадянства за межами України

1. Громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Якщо особи, зазначені у частині першій цієї статті, за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини.»;

3) «Стаття 8. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України

1. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

2. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом, якщо вони за межами України вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України, будь-який із злочинів, передбачених у статтях 368,

368-3, 368-4, 369 і 369-2 цього Кодексу, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду.»;

4) «Стаття 9. Правові наслідки засудження особи за межами України

1. Вирок суду іноземної держави може бути врахований, якщо громадянин України, іноземець або особа без громадянства були засуджені за злочин, вчинений за межами України, та знову вчинили злочин на території України.

2. Відповідно до частини першої цієї статті рецидив злочинів, невідбуте покарання або інші правові наслідки вироку суду іноземної держави враховуються при кваліфікації нового злочину, призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності або покарання.»;

5) «Стаття 10. Вирішення питання про кримінальну відповідальність осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за законодавством іноземної держави і перебувають на території України, та виконання вироків, винесених іноземними судами чи міжнародними судовими установами

1. Громадяни України, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду.

2. Іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочини поза межами України і перебувають на території України, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду.

3. Україна може перейняти кримінальне провадження, в якому судовими органами іноземної держави не ухвалено вирок, щодо громадян України та іноземців, які вчинили злочини за межами України і перебувають на території України, але які не можуть бути видані іноземній державі або у видачі яких відмовлено, якщо діяння, у зв'язку з яким запитується передача кримінального провадження, згідно з цим Кодексом визнається злочином.

4. Виконання в Україні вироку іноземного суду чи міжнародної судової установи можливо, якщо діяння, внаслідок вчинення якого було ухвалено вирок, згідно з цим Кодексом визнається злочином або було б злочином у разі його вчинення на території України.» [42].

Деякою мірою проблема дії закону про кримінальну відповідальність у просторі знайшла своє вирішення в законодавстві зарубіжних держав [43; 44; 45; 46; 47].

Висновки. На підставі викладеного вище ми дійшли до наступного:

1) сьомий період розвитку суспільства і державності на теренах України охоплює початок ХХ ст. – по 1991 рік (для кримінально-правової охорони суспільних відносин – це п'ятий період і має назву «Україна в радянський період»);

2) принципи дії закону про кримінальну відповідальність у просторі змінювалися з розвитком держави Україна та її кримінального законодавства та мали у певний час регресивний поступ;

3) радянська влада змушена була визнати міжнародні договори у зазначеній сфері і приводити положення дії закону про кримінальну відповідальність у просторі до певних цивілізованих вимог.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Матвійчук В.К.* Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: [Монографія] / В.К. Матвійчук. – К. : Національна академія управління, 2011. – 368 с.
2. Декрет СНК РСФСР от 24.11.1917 «О суде» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.lawmix.ru/sssrf/19149>
3. Декрет ВЦИК от 07.03.1918 № 2 «О суде» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.lawmix.ru/sssrf/18934>
4. О суде: Декрет № 3 СНК РСФСР от 20 июня 1918 г. // Собрание узаконений РСФСР. – 1919. – № 66. – Ст. 589.
5. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР 1919 // Собрание узаконений РСФСР. – 1918. – № 52. – Ст. 74.
6. Кримінальний Кодекс УРСР 1922 р. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/1060/17/>
7. *Шведов Г.В.* Первый советский уголовный кодекс / Г.В. Шведов. – М. : Изд-во «Высшая школа», 1970. – 208 с.
8. «Основные начала уголовного законодательства Союза ССР и Союзных Республик» (утв. Постановлением ЦИК СССР от 31.10.1924) // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=16671>
9. Кримінальний Кодекс УСРР: Постанова ВУЦВК від 8 червня 1927 р., оголошено 19 червня 1927 р. в «Вістях ВУЦВК» № 137 // Зб. Уз. УСРР. – 1927. – № 26-27. – Арт. 131.
10. *Дурманов Н.Д.* Советский уголовный закон / Н.Д. Дурманов. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1967. – 320с.
11. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик от 25 декабря 1958 года / Ведомости Верховного Совета СССР. – 1959. – № 1. – Ст. 6.
12. Положение об охране государственных границ СССР // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1960. – № 34. Ст. 324
13. Положение об охране государственных границ Союза ССР от 25 июня 1927 г. // Сборник законов СССР. – 1927. – № 62. – Ст. 625.
14. Воздушный кодекс СССР 1961 г.: Указ Президента Верховного Совета ССР от 26.12.1961 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1961. – № 52. Ст. 538
15. Кодекс торгового мореплавания. Постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 14.06.1929 г. // Сборник законов СССР. – 1929. – № 41. – Ст. 366.
16. Корабельный устав Военно-Морского Флота СССР: Приказ Главного командующего Военно-Морским флотом № 175 от 1. 08.1958 г. // М. : Военное изд-во Министерства обороны Союза ССР, 1959. – 377 с.
17. *Левин Д.Б.* Об уголовной ответственности военнопленных / Д.Б. Левин // Вопросы уголовного права, Сб. 1. – М. : Юриздат, 1945. – С. 85 – 91.
18. *Кукушкин Ю.С., Чистяков О.И.* Конституция СССР 1924 г. / Ю.С. Кукушкин, О.И. Чистяков./ Очерк истории Советской Конституции. – М., Политиздат, 1987 – 367 с.
19. *Шаргородский М.Д.* Уголовный закон / М.Д. Шаргородский. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 311 с.
20. О применении военными трибуналами УК и УПК союзных республик при совершении лицами плавающего состава союзного флота преступлений во время нахождения на море: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от

29 апреля 1926 г. // Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верховного Суда СССР. – 1924-1944 годов – 227 с.

21. Постановление Пленума Верховного Суда СССР 30 апреля 1926 г. «О подсудности дел о растратах» // Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верховного Суда СССР. – 1924-1944 годов – 227 с.

22. Левин Д.Б. О неприкосновенности дипломатических представителей иностранных государств / Д.Б. Левин. – М. : Юриздат, 1946. – С. 238.

23. Советское уголовное право. Часть общая: [учебное пособие] – Л. : Изд-во МГУ, 1960. – 467 с.

24. Судебный процесс по уголовному делу американского летчика-шпиона Френсиса Гарри Пауэрс 17-19 августа 1960 г. / Государственное издательство политической литературы. Москва, 1960.

25. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР, 1924-1963 годов – с. 189.

26. Установление правил деятельности иностранного дипломатического представительства в советской России: Декрет СНК РСФСР от 30.06.1921 г. // СУ РСФСР, 1921 р. № 52. – Ст. 303.

27. Бельковец Л.П. Установление правил деятельности иностранного представительства в советской России (1917-1928 годах) // История государства и права. – 2011. – № 4. – С. 12-13.

28. Положение о дипломатических и консульских представительствах иностранных государств на территории Союза Советских Социалистических Республик: утв. Постановлением ЦИК и СНК СССР от 14 января 1927 г. // СЗ СССР. – 1927. – № 5. – Ст. 48.

29. О государственной границе СССР: Закон Украины от 24.12.1938 г. №14 // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1982. – № 48. – Ст. 891.

30. О континентальном шельфе Союза ССР: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 6 февраля 1968 г., утвержден Законом СССР от 26 июня 1968 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1968. – № 27. – Ст. 232.

31. Про континентальний шельф: Конвенція (Женева, 29 квітня 1958 року) // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1964. – № 28.

32. Про застосування Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про континентальний шельф України»: Постанова Президії Верховної Ради СРСР від 13 серпня 1969 р. // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1969. – № 34. – Ст. 308.

33. Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 11 липня 1972 р. № 4 «Про судову практику у справах про розкрадання державного і громадського майна» в редакції від 26 квітня 1984 р.) // Бюлетень Верховного Суду СРСР. – 1972. – № 4.

34. О судебной практике по делам о контрабанде Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 3 февраля 1978 г. № 2 «О судебной практике по делам о контрабанде» (с изменениями от 5 сентября 1978 г., 6 декабря 1979 г.) // Сб. пост. Пленума Верховного Суда СССР (1924 – 1977 гг.) – М. : 1978. ч.2.

35. Положение о дипломатических и консульских представительствах: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 23 мая 1966 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1966. – № 22. – Ст. 387.

36. Конституція СССР 1977 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77/ed19771007>

37. Конституція УРСР 1937 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>

38. О гражданстве СССР: Закон СССР от 1 декабря 1978 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1978. – № 49. – Ст. 816.

39. Кримінальний Кодекс Української РСР 1960 р.: Закон Української Радянської соціалістичної Республіки від 28 грудня 1960 р. // К. : Радянське будівництво і право, 1935. 128 с.

40. О передачи лиц, осужденных к лишению свободы, для отбывания наказания в государстве, гражданином которого они являются: Конвенция от 19 мая 1978 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1979. – № 33. – Ст. 539.

41. О порядке выполнения обязательств, вытекающих для СССР из Конвенции о передаче лиц, осужденных к лишению свободы, для отбывания наказания в государстве, гражданином которого они являются: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 10 августа 1979 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1979. – № 33. – Ст. 540.

42. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001р. №2341 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 6-10.

43. Criminal Legislation of Norway / Edited and introductory article by Doctor of Law, professor Yn. V. Golik; translated from Norwegian A.V. Zhmenya. – St. Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2002.– 366p.

44. The Latvian Penal / edited and introduction by candidate of law A. I. Lukashov and candidate of law E.A. Sarkisova, translated from Latvian by candidate of Law A.I. Lukashov. – St. Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2001.– 313p.

45. The Bulgarian Penal Code / edited by candidate of Law, assistant professor A.I. Lukashov; introduction by Y.I. Aidarov. – St. Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2001.– 298p.

46. The Swiss Penal Code / Preface by a member of the Council of Federation the Federal Assembly of the RF. N. Volkov; edited, translated from German, and introduction by Candidate of Law A.V. Serebrennikova; – St Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2002.– 366p.

47. THE JAPANESE PENAL CODE / Edited and introduction by Doctor of Law, prof. A.I. Korobeev. – St Petersburg: “Yuridicheskyy Center – Press”, 2002. – 226p.

Кавальова Т.І. Генеза дії закону про кримінальну відповідальність у просторі в сьомому періоді розвитку суспільства і законодавства на теренах України

У статті досліджується розвиток дії закону про кримінальну відповідальність у просторі в сьомому періоді поступу суспільства і законодавства на теренах України. Автор аналізує досліджені точки зору на цей інститут, визначає позитивні і негативні положення розвитку дії закону про кримінальну відповідальність у просторі на території України.

Ключові слова: дія закону про кримінальну відповідальність в просторі, генеза, радянський період, принципи.

Ковалева Т.И. Генезис действия уголовного закона в пространстве в седьмом периоде развития общества и законодательства на территории Украины

В статье исследуется развитие действия уголовного закона в пространстве в седьмом периоде развития общества и законодательства на территории Украины. Автор анализирует исследованные точки зрения на этот институт, определяет положительные и отрицательные положения развития действия уголовного закона в пространстве на территории Украины.

Ключевые слова: действие закона об уголовной ответственности в пространстве, генезис, советский период, принципы.

Kovalova T.I. The genesis of the law on criminal responsibility in the space in the seventh stage of the development of society and legislation on the territory of Ukraine

The article examines the development of the law on criminal responsibility in the space in the seventh stage of the development of society and legislation on the territory of Ukraine. The author analyzes the investigated points of view on this institute, determines positive and negative positions development of the law on criminal responsibility in the space on the territory of Ukraine.

Keywords: the law on criminal liability in the space, genesis, the Soviet period, principles.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2016.